

**Człowiek
i jego
życie religijne**

Seria „Studia z Psychologii”
pod kierunkiem Stanisława Głaza

W serii
dotychczas ukazały się:

S. Głaz,
An Individual and Religious Experience

S. Głaz,
Doświadczenie religijne a osobowość

S. Głaz, P. Ferfecki,
Doświadczenie religijne a sens życia

K. M. Wojtasik,
Modlitwa a osobowość

S. Radoń, S. Głaz,
Przeżycia religijne młodzieży uzdolnionej artystycznie

Człowiek i jego życie religijne

Praca zbiorowa
pod red. Stanisława Głaza

Wyższa Szkoła Filozoficzno-Pedagogiczna „Ignatianum”

Wydawnictwo
WAM

Kraków
2009

© Wyższa Szkoła Filozoficzno-Pedagogiczna „Ignatianum”, 2009

ul. Kopernika 26 • 31-501 Kraków

tel. 012 62 93 420 • fax 012 42 30 038

wydawnictwo@ignatianum.edu.pl

<http://www.ignatianum.edu.pl>

Recenzenci

prof. dr hab. Adam Biela

dr Dariusz Krok

Redakcja

Ewa Wieczorek

Projekt okładki

Joanna i Piotr Panasiewicz

ISBN 978-83-7614-044-5 (Ignatianum)

ISBN 978-83-7505-426-2 (WAM)

WYDAWNICTWO WAM

ul. Kopernika 26 • 31-501 KRAKÓW

tel. 012 62 93 200 • fax 012 42 95 003

e-mail: wam@wydawnictwowam.pl

DZIAŁ HANDLOWY

tel. 012 62 93 254-256 • fax 012 43 03 210

e-mail: handel@wydawnictwowam.pl

Zapraszamy do naszej KSIĘGARNI INTERNETOWEJ

<http://WydawnictwoWam.pl>,

tel. 012 62 93 260, 012 62 93 446-447 • fax 012 62 93 261

Drukarnia Wydawnictwa WAM • ul. Kopernika 26 • 31-501 Kraków

SPIS TREŚCI

Wstęp	7
Joanna Lulek, Stanisław Głaz	
Problematyka sensu ludzkiego życia	11
Joanna Gielas, Stanisław Głaz	
Udział rodziców w kształtowaniu obrazu Boga u dzieci	51
Marian Wolicki	
Carla Gustava Junga a Viktora Emila Frankla koncepcja religii	165
Anna Seredyńska	
Franciszka Blachnickiego koncepcja wychowania i formacji oraz jej zastosowanie w Ruchu Światło-Życie	287
O Autorach	341

WSTĘP

Na gruncie psychologii zauważa się, że niektórzy naukowcy coraz częściej interesują się problematyką religijności człowieka. Można powiedzieć, że człowiek religijny ma specyficzną osobowość. Naukowcy widzą religijność jako jeden z ważnych elementów funkcjonalnych w życiu człowieka. Podejmują więc próbę opisanie jej źródeł, struktury, przydatności w życiu jednostki i danego społeczeństwa. Niektórzy z nich opisali kryteria dojrzałej religijności. Inni ukazują jej powiązanie z aspektami osobowości osób młodszych i dorosłych, z osobowością dojrzałą i zaburzoną.

Prezentowana praca: *Człowiek i jego życie religijne* zawiera opracowanie kilku zagadnień dotyczących ludzkiego życia. Obejmują one sens życia ludzkiego, kształtowanie się obrazu Boga u dzieci, analizę fenomenu religii u Junga i Frankla, problematykę wychowania i formacji w poglądach ks. Blachnickiego oraz powiązania osobowości z przeżyciami religijnymi człowieka.

Książka rozpoczyna się artykułem pt. *Problematyka sensu ludzkiego życia*. Sens życia w tym tekście jest interpretowany jako zadanie, będące realizacją najważniejszej potrzeby. Realizacja tej potrzeby prowadzi człowieka do spełnienia siebie jako osoby. Człowiek realizuje się w relacji z drugim człowiekiem i w relacji z Bogiem; realizuje się, gdy tworzy dzieła sztuki i kocha. Na wstępie tego artykułu autorzy przedstawiają analizę wybranych teorii psychologicznych w kontekście sensu ludzkiego życia. Dotyczą one rozumienia sensu życia w poglądach Freuda, Adlera, Fromma, Allporta, Masłowa, Frankla. Ponadto ukazano powiązanie sensu życia z religią i jego oddziaływanie na zachowanie człowieka. Następnie przedstawiono problematykę samotności oraz miłości jako cennych wartości, które określają relacje międzyludzkie i stosunek człowieka do świata.

W szerokim nurcie psychologii, w obrębie którego rozwija się psychologia religii, kształtują się różne jej odmiany. W związku z tym możemy

mówić także o fenomenologicznym podejściu do religii. Analiza fenomenu religii w ujęciu Junga i Frankla będzie jednym z celów pracy zatytułowanej *Carla Gustawa Junga a Viktora Emila Frankla koncepcja religii*. Zasadniczym celem tego opracowania jest zestawienie porównawcze rozumienia religii w ujęciu Junga i w ujęciu Frankla. Na początku rozprawy autor przedstawił podstawowe źródła fenomenu religii, jej istoty u obu psychologów. Dotyczy to elementów religii i jej rodzajów, relacji religii do mitu, rozumienia wiary religijnej i dogmatów, przeżyć religijnych oraz aktów religijnych i symboli. W następnej części zaś autor przedstawił problematykę koncepcji Boga, uwzględniając archetyp Boga, Trójcy Świętej; ponadto drogi poznania Boga oraz jego przymioty. W następnej części ukazano podobieństwa i różnice występujące w rozumieniu genezy religii, koncepcji religijności i Boga oraz stosunku religii do psychoterapii.

Do ważnych elementów religijności człowieka należy proces kształtowania się obrazu Boga. Pojęcia o Bogu pojawiają się w naszym umyśle nie tylko pod wpływem oddziaływań rodziny, szkoły, środków masowego przekazu, ale szczególnie w wyniku oddziaływania Kościoła. Autorzy artykułu *Udział rodziców w kształtowaniu obrazu Boga u dzieci* zwracają uwagę na przebieg wychowania religijnego w rodzinie, a także na trudności, jakie napotykają rodzice w realizowaniu tego ważnego zadania. W pierwszej części pracy został omówiony proces przebiegu powstawania wyobrażenia o Bogu u dziecka z uwzględnieniem jego potencjalności rozwojowych wraz z ukazaniem oddziaływań wychowawczych rodziców, zarówno tych celowych, jak i niezamierzonych. W kolejnej części opracowania przedstawiono problematykę rodzin niewydolnych wychowawczo oraz ich problemy wychowawcze. Zostały również omówione uwarunkowania współczesnej rodziny oraz wpływ nieodpowiednich działań, zachowań wychowawczych rodziców wpływających na wychowanie religijne dzieci. W ostatniej części ukazano najbardziej powszechne zdeformowane obrazy Boga, które najczęściej tworzą się w wyniku negatywnych doświadczeń z własnymi rodzicami.

Wśród wielu powstających współcześnie inicjatyw, organizacji i ruchów mających wspomagać wychowanie młodzieży, od wielu lat wpisuje się w polskie realia Ruch Światło-Życie, popularnie określane jako oaza. W artykule: *Franciszka Blachnickiego koncepcja wychowania i formacji oraz*

jej zastosowanie w Ruchu Światło-Życie autorka ukazuje zasady wychowania i formacji stworzone przez Sługę Bożego ks. Blachnickiego. Celem artykułu jest ukazanie zakresu oazy na tle kilku nurtów filozoficznych oraz pedagogicznych, które mogły być bezpośrednią lub też pośrednią inspiracją dla Sługi Bożego oraz na tle praktycznego jej wykorzystania w wychowaniu młodzieży.

Stanisław Głaz

Joanna Gielas, Stanisław Głaz

UDZIAŁ RODZICÓW W KSZTAŁTOWANIU OBRAZU BOGA U DZIECI

Wprowadzenie

Wychowanie religijne ściśle wiąże się z szeroko rozumianym wychowaniem, nie jest ono tylko uzupełnieniem, ale podstawą całościowego wychowania człowieka. Dlatego ważne jest, jak funkcjonuje wychowanie w rodzinie w ogóle i czy w jego ramach uwzględnia się przekaz wartości religijnych, czy też rodzice traktują wychowanie w wierze jako odrębną dziedzinę spraw, niezwiązaną z codziennymi kwestiami wychowawczymi. Rola rodziny w przekazywaniu i podtrzymywaniu życia religijnego nabiera szczególnego znaczenia w zmieniających się współcześnie warunkach życia. Dzisiaj w wielu młodych rodzinach uważa się za naturalne, że dzieci coraz częściej dorastają bez jakiegokolwiek wychowania religijnego bądź procesów socjalizacyjnych.

Osobowość religijna dziecka rozwija się nie tylko pod wpływem oddziaływań rodziny, ale także Kościoła, szkoły, środowiska lokalnego, grup koleżeńskich, środków masowego przekazu oraz całego społeczeństwa. Rodzinę jednak należy uznać za najważniejsze i podstawowe środowisko wychowania religijnego dziecka, a rodziców za pierwszych i głównych wychowawców. Pomiędzy wychowaniem, religią i rodziną powinien istnieć ścisły związek (Marianki 1994). Wychowania religijnego nie można odzielić od wychowania dziecka jako człowieka w ogóle. Zarówno wartości ogólnoludzkie, jak i religijne należy rozwijać równocześnie.

Rodzina, której nikt nie może zastąpić w rozwoju człowieka, zwłaszcza w pierwszych latach jego życia winna troszczyć się o zapewnienie dziecku

bytu materialnego, poczucia bezpieczeństwa i miłości, jak również powinna podjąć wysiłek i trud, by młody człowiek został prawidłowo wewnętrznie ukształtowany. Rodzice przekazują dziecku wzory zachowań oraz system wartości, który – jak pozornie może się na początku wydawać – nie ma nic wspólnego z religijnością, jednak religijność rodziców staje się podstawą dla rozwoju religijności dziecka (Rogowski, Tatala 2000). Rodzina jest tą wspólnotą, która słowem i życiem stwarza, podtrzymuje i ożywia wiarę dziecka, przysposabia i przyzwyczajają do regularnej praktyki życia liturgicznego, pobudza do odczuwania i praktykowania miłości bliźniego, przekazuje wartości (Mariański 1994). Rodzice towarzyszący dziecku w jego rozwoju religijnym stanowią tło emocjonalne dla rozwoju religijności swojego dziecka. A ponieważ w ciągu pierwszych lat życia dziecko poddane jest przede wszystkim oddziaływaniu rodziców, dlatego odgrywają oni zasadniczą rolę również w procesie kształtowania się obrazu Boga (Bagrowicz, Makowska 2000). Poprzez atmosferę domu rodzinnego, na drodze codziennych doświadczeń rodzice winni dziecku pomagać w odkrywaniu obecności i działania Boga w życiu oraz otaczającym go świecie. Chodzi o przekazanie dziecku prawdziwego obrazu Boga kochającego, dającego poczucie bezpieczeństwa i bliskości. Dlatego struktura rodziny i wszystkie doświadczenia dziecka wyniesione z kontaktów z rodzicami mają decydujący wpływ na to, czy dziecko będzie religijne, czy obojętne. Jeżeli relacje w rodzinie są pozytywne, a rodzice odnoszą się do dziecka odpowiednio czule, wtedy prawdopodobnie ukształtuje się w jego świadomości prawidłowy obraz Boga kochającego, bliskiego i życzliwego, natomiast brak kontaktu emocjonalnego dziecka z rodzicami i złe wzorce osobowe mogą być przyczyną wypaczenia i kwestionowania obrazu dobrego Boga (Montgomery 2000).

Należy zauważyć, że w umyśle wielu ludzi funkcjonują błędne, wręcz karykaturalne sposoby postrzegania Boga, które uniemożliwiają doświadczyć Bożej miłości i żyć w pełni (Bagrowicz, Makowska 2000). I choć zdobywane przez człowieka doświadczenia w kolejnych latach życia mogą dokonać korekty pierwotnego wyobrażenia Boga, to współczesna psychologia i pedagogika podkreśla, że okres dzieciństwa daje większe możliwości ukształtowania prawidłowego obrazu niż późniejsze lata. W tym okresie szczególnej wrażliwości i podatności na wpływy wychowawcze wszystkie

emocjonalne stosunki, jakie zachodzą pomiędzy dzieckiem a rodzicami, mają ogromne znaczenie dla kształtowania się w umyśle dziecka wyobrażenia Boga. Dlatego w niniejszej pracy skoncentrowano uwagę na analizie zależności między pojęciem Boga a obrazem rodziców oraz na tym, jakie nieodpowiednie działania rodziców zamierzone bądź nieświadome mogą zaburzać prawidłowy proces kształtowania obrazu Boga bądź deformować.

Oddziaływanie rodziny na rozwój religijności dziecka był przedmiotem wielu badań psychologicznych i socjologicznych w Polsce. Rodzina, a zwłaszcza charakterystyczne dla niej relacje między rodzicami i dziećmi, uznawany system wartości, atmosfera wychowawcza w rodzinie i wiele innych czynników systemu rodzinnego oddziałuje znacząco na kształtowanie się stosunku dzieci do wartości religijnych i do samego Boga.

Z przeprowadzonych dotychczas badań wynika, że zachodzi powiązanie między obrazem Boga, a obrazami rodzicielskimi oraz, co jest charakterystyczne w naszym kręgu kulturowym, że postawy rodziców mają dominujący wpływ na kształtowanie się pojęcia Boga (Król 1996). Na podstawie badań wysunięto również hipotezę, że istnieje współzależność między postawami rodziców względem dzieci, strukturą „Ja”, poziomem samoakceptacji, a pojęciem Boga.

W niniejszej pracy zwrócono uwagę na przebieg wychowania religijnego w rodzinie, a także na trudności, jakie napotykają rodzice w realizowaniu tego zadania, które należy do podstawowych ich obowiązków. Przedstawiono problem kształtowania się obrazu Boga u dzieci na tle doświadczeń wyniesionych z rodziny. Lepsza znajomość tego procesu może pomóc rodzicom uniknąć błędów w wychowaniu religijnym swoich dzieci, a tym samym może umożliwić przekazanie pozytywnych obrazów Boga.

Podstawowym źródłem analizy tego zagadnienia będą dokumenty Kościoła i literatura poruszająca tematykę wychowania religijnego oraz pozycje naukowe z zakresu psychologii, psychologii religii, socjologii oraz pedagogiki rodziny. Wykorzystano pozycje dotyczące rozwoju dziecka oraz artykuły z czasopism poruszające problematykę kształtowania się obrazu Boga.

W pierwszej części pracy zostanie omówiony przebieg powstawania wyobrażenia Boga w umyśle dziecka z uwzględnieniem jego możliwości roz-

wojowych. Zwrócona zostanie uwaga na najważniejsze mechanizmy, które tym procesem kierują w celu wykazania analogii między obrazem Boga a obrazem rodziców. Rozdział ten będzie również poświęcony oddziaływaniom wychowawczym rodziców, zarówno tym celowym, jak i niezamierzonym, z zaakcentowaniem ich negatywnego wpływu, prowadzącego do wytworzenia się nieprawidłowego obrazu Boga w umyśle dziecka.

W kolejnej części pracy zostaną przedstawione uwarunkowania współczesnej rodziny polskiej, ponieważ zachodzące we współczesnej rodzinie przeobrażenia wiążą się z realizacją jej podstawowej funkcji opiekuńczo-wychowawczej, której wypełnianie ma zasadniczy wpływ również na przebieg wychowania religijnego małego dziecka. Krótko scharakteryzowane zostaną rodziny niewydolne wychowawczo i najważniejsze problemy wychowawcze tych rodzin. Ukazany także zostanie wpływ nieodpowiednich działań wychowawczych rodziców na wychowanie religijne dziecka.

W trzeciej części natomiast zostaną omówione najbardziej typowe zdeformowane obrazy Boga, które kształtują się w wyniku negatywnych doświadczeń dzieci z rodzicami. Znajdą się tu również wnioski i wskazania, które być może okażą się pomocne w łatwiejszym odkryciu i zdemaskowaniu tych niezdrowych wizerunków Boga.

1. Kształtowanie się wyobrażeń o Bogu u dzieci

Doniosłą rolę w życiu religijnym człowieka pełni obraz Boga. Często według tego obrazu ludzie interpretują rzeczywistość, myślą, mówią, kształtują własne postępowanie, nadzorują realizację ideałów życiowych. Pojęcie Boga należy do istotnych i najbardziej podstawowych kategorii pojęciowych każdej religii (Murawski 1977).

Pojęcie Boga nie jest pojęciem wrodzonym, ale ma podłoże empiryczne i powstaje stopniowo w umyśle dziecka. Kształtuje się ono stopniowo w procesie socjalizacji i jest modyfikowane na podstawie własnych czynności poznawczych oraz doświadczeń emocjonalnych, związanych zwłaszcza ze strukturą życia rodzinnego (Król 2006). Literatura oraz liczne badania dowodzą, że na posiadane przez dziecko pojęcie Boga mają wpływ: rodzice, środowisko, katechizacja.

Wiodącą rolę w tym procesie odgrywają rodzice, ponieważ ich obraz jest pierwszym, na którym dziecko zatrzymuje swoje oczy. Dlatego w tej części pracy zostanie przedstawiony problem kształtowania się obrazu Boga u dzieci na tle doświadczeń wyniesionych z rodziny. Chodzi o tworzenie się w umyśle dziecka tzw. psychicznej reprezentacji Boga. Omówione zostaną najważniejsze mechanizmy, jakie tym procesem kierują z uwzględnieniem możliwości rozwojowych małego dziecka. Wskazane zostaną związki, jakie zachodzą między obrazami rodziców a obrazem Boga i zwrócona zostanie uwaga na psychologiczne procesy, jakie w nich pośredniczą. Ukazane zostanie, w jaki sposób Bóg rodziców staje się stopniowo Bogiem dziecka: Bogiem, którego kocha, do którego się modli i któremu ufa albo którego się ono obawia i odrzuca jako fikcję. Ukazane zostaną również nieodpowiednie działania rodziców zarówno te zamierzone, jak i nieświadome, które mogą prawidłowy proces kształtowania się obrazu Boga zaburzać bądź deformować.

1.1. Zależność między obrazami rodziców a obrazem Boga

Cechą zasadniczą religijności dziecięcej jest jej zależność od ludzi dorosłych. Uważa się, że żadne dziecko odizolowane od środowiska nie odnajdzie samo Boga, natomiast ze względu na swą psychikę jest zdolne, by przyjąć istnienie Boga. Największy wpływ na kształtowanie religijności dziecięcej mają rodzice. Oni są pierwszymi i głównymi wychowawcami. Działanie domu rodzinnego zaczyna się najwcześniej i jest we wczesnym dzieciństwie jedynym środowiskiem przebywania dziecka. To oddziaływanie na dziecko w najwcześniejszym okresie życia pozostawia w jego psychice ślad, którego żadne późniejsze wysiłki wychowawcze nie są w stanie zatrzeć (Król 1998).

Początkowo rodzice wywierają wpływ na religijność dziecka w sposób pośredni, poprzez zaspokajanie jego potrzeb psychicznych; przez stworzenie w domu atmosfery miłości, szacunku, wzajemnej życzliwości. Miłość, jaką ofiarowują dziecku rodzice potwierdza i umacnia jego poczucie wartości, wzbudza zaufanie i nastraja pozytywnie do całego świata i do samego Boga, natomiast gdy dziecko natrafia na obojętność, chłód, brak opieki i niezyczliwość, instynktownie się zamyka i nie rozwija (Pastuszka 1961).

Takiemu dziecku trudno otworzyć się na Boga. Zdaniem Godina (1963) liczne odchylenia od właściwej postawy religijnej pochodzą z niezaspokojonych potrzeb małego dziecka. Przypuszcza się, że wszystkie kontakty z rodzicami mają decydujący wpływ na posiadane przez nie wyobrażenie Boga. Dziecko nie może odkryć Boga samo z siebie, ale Bóg musi mu być przybliżany przez konkretne doświadczenia codziennego życia. Bardzo silnie działa na dziecko klimat domu rodzinnego. Zwyczajne i naturalne wydarzenia, słowa, rzeczy dnia powszedniego ukazują dziecku obecność Boga. Wspólne spacerowanie, zabawa, spożywanie posiłków mogą dostarczać dziecku bogatych przeżyć religijnych w sposób szczerzy i naturalny. Owa naturalność ma większe znaczenie niż mówienie o Bogu czy wpajanie na siłę praktyk religijnych, bo dziecko uczy się, obserwując, przeżywając, naśladując. Stara się podglądać i jakby odczytywać u rodziców, jak żyje chrześcijanin (Geiger 1973a). W taki też sposób dziecko doświadcza Boga, który jest w jego rozumieniu podobny do rodziców, dlatego tak duże znaczenie ma ich obecność, zachowanie i postawy. Wyłącznie rodzice na bazie miłości i szczególnej więzi z dzieckiem mogą zaspokoić najgłębsze potrzeby i w ten sposób zaktualizować możliwość rozwoju w kierunku wiary. Do miłości Boga dziecko dochodzi przez doświadczenie miłości rodziców. Miłość rodziców do dziecka uważa się za uprzywilejowaną drogę do wiary, do poznania Boga i ukształtowania sobie Jego prawdziwego obrazu. Dziecko przenosi obraz rodziców, jaki wytworzy sobie w swej psychice, na obraz Boga. Relacje między dzieckiem, a rodzicami są modelem relacji między dzieckiem a Bogiem. Również związki uczuciowe, które powstają pomiędzy dzieckiem a rodzicami, wpływają bezpośrednio na stosunek uczuciowy dziecka do Boga. Dlatego, przyjmując twierdzenie wielu naukowców, że religijność małego dziecka kształtuje się w procesie jego identyfikacji z rodzicami, zdajemy sobie sprawę z tego, że związek rodziców z dzieckiem zostaje praktycznie przeniesiony na związek dziecka z Bogiem. Rodzice wówczas reprezentują wobec dziecka Boga i Kościół (Rogowski, Tatala 2000).